

Dragana Mihailović

FENOMENOLOGIJA PSIHO PATIJE: RASPRAVA O KVALITATIVNIM RAZLIKAMA IZMEĐU PSIHO PATSKIH I NEPSIHO PATSKIH LIČNOSTI

SAŽETAK

Rad se bavi bavi pitanjem da li postoje kvalitativne razlike između psihopatske i nepsihopatske ličnosti. Psihopatiji se pristupa iz ugla fenomenološkog mišljenja – istražuje se karakter subjektivnog iskustva primarnog tipa psihopatije. Imajući u vidu dimenzionalnost psihopatije, ovaj pristup odgovara prototipskim ili tipičnim slučajevima, izloženim u prominentnim studijama o ovom fenomenu ljudske psihe i relevantan je za osnovnu intenciju ovog istraživanja – problematizovanje teze da ne postoje kvalitativne razlike između psihopata i nepsihopata. Iz fenomenološko-egzistencijalističke perspektive psihopatiju sagledavamo kao modifikovani način bivstvovanja-u-svetu *među* ljudima, a ne *sa njima*, kao bivstvovanje suženih egzistencijalnih mogućnosti usled inhibiranih ključnih ljudskih kapaciteta, koji se u fundamentalnim aspektima ljudske egzistencije razlikuje od opšteljudskog.

KLJUČNE REČI

psihopatija, subjektivno iskustvo, intersubjektivnost, emocionalnost, bivstvovanje-u-svetu

Uvod

Pod pojmom *psihopatije* podrazumeva se određeni profil ličnosti sa specifičnom konstelacijom *afektivno-interpersonalnih osobina ličnosti* (plitke emocije, izraženo pomanjkanje krivice, kajanja i empatične brige za druge, neustrašivost, egocentričnost, impulsivnost, manipulativnost, eksploatacija drugih osoba) i *antisocijalnog ponašanja i životnog stila* (izražene potrebe za stimulacijom, parazitski životni stil, nedostatak realnih dugoročnih ciljeva, neodgovornost, maloletnička delinkvencija, raznovrsnost kriminalnih radnji), koje imaju multiplu etiologiju.¹ Smatra se da su psihopat-

1 Prikaz istorije konceptualizacije psihopatije, obeležene kontroverzama vezanim za tumačenje njene prirode, granica i sporova oko centralnih karakteristika, prevazilazi okvire ovog rada. Takođe, rad razmatra psihopatiju u kontekstu mikrointersubjektivnosti, ne proširujući istraživanje na odnos prema globalnim društvenim procesima. Ipak, uputno je naznačiti da, kada je reč o političkim orijentacijama, neka istraživanja

ske osobine ličnosti *relativno* stabilne tokom vremena, kao i da se neke od centralnih karakteristika mogu uočiti već u ranim fazama razvoja. Ona je u svom ekstremnom obliku prisutna u oko 1% opšte populacije i 15–25% prestupnika (Hart and Hare 1989). U okviru kliničke paradigme psihopatija se klasifikuje kao poremećaj ličnosti. Međutim, psihopatija se može sagledati ne samo u okviru psihopatologije, već isticanjem potencijalnih adaptivnih sposobnosti psihopata, npr. iz vizure evolucione psihologije – kao specifičan životni stil, kao forma životne strategije koja se bazira na amoralnom ponašanju i orijentaciji ka kratkoročnim ciljevima (videti Petrović i Mededović 2012), a njene bihevioralne karakteristike – agresivni nastup, manipulativnost i promiskuitetno ponašanje, kao evolutivno prilagođeno ponašanje koje im obezbeđuje izvesnu prednost u odnosu na druge ljude (Glenn, Kurzban, Raine 2011).

Proučavanje psihopatije nesumnjivo ima teorijski i praktični značaj i uveliko izlazi iz okvira psiholoških, kliničkih i kriminoloških istraživanja. Dileme koje se pritom neizbežno nameću tiču se filozofski relevantnih pitanja, te je širok dijapazon teorijskih problema koji se postavljaju u intenziviranim filozofskim razmatranjima ovog fenomena ljudske psihe², nažalost slabo zastupljenim u filozofskim radovima kod nas.

Rad se bavi pitanjem da li postoje kvalitativne razlike između psihopatske i nepsihopatske ličnosti. Shodno danas široko prihvaćenom stanovištu o dimenzionalnosti i heterogenosti psihopatije, smatramo da je uzimanje u obzir empirijski utvrđenih relevantnih razlika između različitih podtipova³ psihopatije od izuzetnog teorijskog i praktičnog⁴ značaja, te da predstavlja

pokazuju da su psihopatske osobine bile povezane sa političkim konzervativizmom, uzimajući nalaze sa izvesnom rezervom – da je moguće da je ova mera konzervativizma zapravo ukazivala prevasodno na društvenu dominaciju, odnosno, preferencije ka nejednakosti društvenih grupa, karakteristiku koja je umereno povezana s konzervativizmom, ali je od njega nezavisna (Lilienfeld 2014).

2 Naročita pažnja u okviru etičkih debata pridaje se pitanju moralne i krivične odgovornosti psihopata, koje podstiče najžučnije polemike i odnosi se na razmatranja o psihičkim kapacitetima potrebnim za razumevanje moralnih normi i ponašanje u skladu sa njima (npr. Elliott 1991; Glannon 2002; Maibom, 2008, 2016; Malatesti 2009; Malatesti and McMillan 2010; Shoemaker 2015; Talber 2014; Jurjako i Malatesti 2023).

3 Za razliku od tradicionalnih konceptualizacija psihopatije koje je sagledavaju kao jedinstveno stanje (npr. Cleckley 1981), nova empirijska istraživanja ukazuju da osobe sa psihopatskom strukturom ličnosti mogu imati ne samo različite stepene (od blagog, umerenog do izraženog), već i različite tipove psihopatije (u osnovnoj podeli na *primarni* i *sekundarni* tip, ili tzv. *uspešna* psihopatija), sa drugačijom konfiguracijom osobina i pretpostavkama o različitoj etiologiji (Karpman 1948; Painting 1961; Blackburn 1975; Hicks et al. 2004; Skeem et al. 2011; Drislane et al. 2014; Lilienfeld et al. 2019; Patrick et al. 2022). Zato je osnovano pitanje da li je reč o jednom ili pak više fenomena (Vassileva et al. 2005).

4 Kako u razmatranju njihove moralne i krivične odgovornosti, tako i u pogledu lečenja (istraživači poput Hiksa, Patrika (2006) i Vasileve i sar. (2014) sugerišu da

preduslov za pružanje plauzibilnog odgovora na ovo pitanje. Dimenzionalno prikazivanje polazi od teze da nema jasne granice između pojedinih poremećaja ličnosti, kao ni između ovih stanja i normalnosti. Između dva pola postoji mnoštvo varijacija koje su bliže jednom ili drugom kraju kontinuuma, čime postojanje stanja koja su na ekstremnim položajima nika-ko ne gubi na značaju. Taj procenat osoba (ma koliko bio nizak u odnosu na većinu osoba sa psihopatskim karakteristikama) „verovatno će pokazati kliničku disfunkciju“ (Patrick 2022), kvalitativno drugačiji način doživljaja sebe, drugih ljudi i sveta i kvalitativne razlike u funkcionisanju ličnosti.

Osnovna intencija rada je problematizovanje teze da ne postoje kvalitativne razlike između psihopata i nepsihopata. To zahteva preispitivanje u prvom delu rada kako se razumeju i objašnjavaju razlike između osoba sa psihopatskom strukturom ličnosti i drugih ljudi iz perspektive onih stanovišta koja psihopatiju sagledavaju kao ekstremnu manifestaciju crta ličnosti karakterističnih za sve ljude (danas dominantnih modela opšteg funkcionisanja ličnosti) i u kom smislu se može govoriti i o kvalitativnim razlikama između psihopata i nepsihopata.

U radu se zastupa teza da psihopatija u izraženom vidu, ili shodno supklasifikaciji Međunarodne klasifikacije bolesti (MKB-11) – kao teži oblik (koji je najčešće u fokusu filozofskih istraživanja ove teme, kao i u krivično-pravnom kontekstu), predstavlja kvalitativno drugačiju, specifičnu formu ljudske egzistencije⁵ – ograničavajući tezu na *primarni tip psihopatije* (i terminološko određenje sugerise na osnovnu, nepatvorenu formu psihopatije). Koncepti primarne i sekundarne psihopatije zasnovani su na psihodinamskoj teoriji B. Karpmana (1941)⁶. Empirijski nalazi ukazuju da oba tipa pokazuju uglavnom kompatibilne nivoe egoizma, antagonizma i beskrupuloznosti (Hicks et al. 2004; Marsh 2013; Drislane 2014), ali se smatra da je primarni tip uslovljen konstitucionalnim afektivnim deficitom i ispoljava suštinske neemocionalne karakteristike psihopatije (Karpman 1941; Lykken 1957 i dr.). Za razliku od sekundarne⁷, primarnu psihopatiju

psihopate koje pokazuju nepokolebljiv otpor prema lečenju verovatno pripadaju primarnim psihopatama, za razliku od sekundarnih, koje ispoljavaju anksioznost, koja se smatra pozitivnim prognostičkim indikatorom za efikasnost lečenja).

5 Teza koja je srodna Kleklijevom stanovištu (Cleckley 1981), čija konceptualizacija psihopatije uglavnom odgovara primarnom tipu psihopatije (Vassileva et al. 2005; Drislane et al. 2014; Patrick 2022), kao i stanovištu Rajda Meloja (Meloy 2012).

6 Empirijske studije pokazuju da se primarna i sekundarna psihopatija može efikasno identifikovati i razlikovati, kako među zatvorenici sa visoko izraženom psihopatijom, tako i među opštom populacijom (videti Drislane et al. 2014).

7 Koncept *sekundarne psihopatije* podrazumeva relativno pošteđene afektivne sposobnosti – oni ispoljavaju visoku anksioznost, negativnu emocionalnost, reaktivnu agresiju i mogu povremeno doživeti krivicu („duboko prekrivenu agresijom i

karakteriše niska anksioznost, strah i izostanak doživljaja krivice, bezobzirnost odnosno neosetljivost, ravnodušnost prema potrebama i patnjama drugih, visoka ekstraverzija, površni šarm i socijalna dominacija, površni interpersonalni odnosi tj. nedostatak bliske vezanosti, sklonost ka preuzimanju rizika, pretežno instrumentalna ali i reaktivna agresivnost i izraženi-ji nivoi pozitivnog afekta (Hicks et al. 2004; Drislane 2014; Patrick 2022).

Budući da su u fokusu istraživanja kvalitativni aspekti psihopatije koji referiraju na subjektivno iskustvo, opravdanje teze u središnjem delu rada biće zasnovano na fenomenološkoj analizi psihopatskog iskustva. Shodno području i cilju istraživanja, ona će prvenstveno biti orijentisana prema Jaspersovom fenomenološkom pristupu u razmatranju i razgraničavanju različitih varijeteta duševnih doživljaja i stanja, izloženom u prominentnom delu *Opša psihopatologija*. Primena fenomenološke metode na psihopatske pojave ima za cilj razumevanje predocenog subjektivnog iskustva – svest o sebi, afektivna stanja, uverenja, motivaciju, način doživljavanja vremena, doživljaj drugih i pridavanje značenja intersubjektivnosti, kao i kako se to odražava na celokupnu ličnost, ponašanje i društvenu interakciju (Jaspers 1978). Sledeći Jaspersovo objašnjenje da nam je „ono što se predod-čava u fenomenologiji poznato samo indirektno, preko pacijentovih izja-va i opisivanja, *koja shvatamo po analogiji sa vlastitim načinom doživljaja*“ (isto:27), intencija pristupa psihopatiji u radu iz fenomenološke perspekti-ve jeste da se ispita da li psihopatski doživljaj sopstvene ličnosti, drugih i sveta, možemo razumeti kao prenaplašeno sopstveno iskustvo, kao nešto u šta se možemo uživeti, ili se pak ono u ključnim aspektima ljudske egzistencije značajno razlikuje i izmiče našem empatičnom razumevanju (na način koji Jaspers sugerise). To bi moglo imati implikacije za potvrđivanje ili osporavanje gledišta da nema kvalitativne razlike između nepsihopata i osoba sa izraženim karakteristikama primarnog tipa psihopatije, paradig-matskog za fenomen koji se razmatra⁸.

neprijateljstvom“), empatiju ili želju za prihvatanjem (Karpman 1941: 174). Pretpostavlja se da nepovoljna rana iskustva imaju presudnu ulogu u razvoju generalno neprilagođe-nog profila ličnosti sekundarne psihopatije, jer dovode do toga da ove osobe „deaktivi-rajū“ svoju sposobnost za formiranje emocionalne vezanosti za druge (Porter 1996).

8 „*Psihopata*, kako mi uobičajeno mislimo o njemu/njoj, verovatno predstavlja krajnji deo kontinuumu ozbiljnosti simptoma“ (Glenn, Kurzban, Raine 2011), koji pre odgovara primarnom tipu, kako je opisan u literaturi. Međutim, ovde prevashodno referišemo na debatu oko pitanja da li se sekundarna psihopatija pravilno tumači kao „istinska“ psihopatija (Skeem et al. 2011), s obzirom na značajno odstupanje od onih ključnih ka-rakteristika psihopatije navedenih u istaknutim konceptualizacijama psihopatije koje se odnose na emocionalne deficite, neustrašivost ili socijalnu dominaciju (Cleckley 1981; Likken 1995; Patrick 1994, 2011).

Od savremenih fenomenoloških pristupa oslanjamo se na rad Dž. Engleberta (2015), budući da je u fokusu njegovog istraživanja iz fenomenološke perspektive upravo psihopatija, kao i na Solomonovu fenomenološku analizu emocionalnog iskustva. Herovi i Gloverovi polustrukturirani intervjui sa osobama koje ispoljavaju ekstremne karakteristike psihopatije pružaju materijal za sagledavanje ovog tipa iskustva iz perspektive prvog lica (ili, primenjujući u ovom kontekstu Nejgelovu formulaciju: „kako izgleda imati takvo iskustvo“). Rekonstrukcija subjektivnog iskustva izводиće se takođe na osnovu analiza subjektivnih izveštaja izloženih u istaknutim Kleklijevim i Herovim studijama⁹, kao i Milonovoj monografiji *Personality Disorders in Modern Life* (2004). Ona će biti potkrepljena nalazima empirijskih istraživanja o afektivnim, interpersonalnim i bihejvioralnim karakteristikama primarne psihopatije, te njihovim tumačenjima iz referentne literature.¹⁰

Ovaj fenomenološki pristup odgovara prototipskim ili tipičnim slučajevima¹¹. Prototipski slučajevi su teorijski i klinički korisni jer jasno ilustruju bitna svojstva i „invarijantne forme iskustva koje čine da je fenomen takvog tipa kakav jeste [...]“. Fenomenološki pristup abnormalnom iskustvu upravo se bavi iznošenjem tipičnih i neophodnih karakteristika takvog iskustva“ (Parnas and Zahavi 2002:157). U tom smislu, nastojimo da sagledamo *tip iskustva* svojstven primarnoj psihopatiji, artikulišući razlike u ključnim domenima ljudskog postojanja u odnosu na ona koja se smatraju kao opšteljudska¹². Konačno, u najuticajnijim klasifikacijama psihičkih poremećaja (DSM, ICD), ističe se važnost uvida u unutrašnja iskustva koja

9 Zasnovanih na interaktivnom, kvalitativnom istraživanju. Jaspers naglašava: „Mi želimo da shvatimo i zamislimo šta se stvarno odigrava u duši čoveka, o kome hoćemo da znamo iz međuodnosa“ (Jaspers 1978:23). U takvom interaktivnom procesu dolazi se do značajnih verbalnih i neverbalnih informacija, koje nijedan test ne može da obezbedi (Đurić Jočić 2023). Kleklijev rad predstavlja temelj savremenih konceptualizacija (kao i Herov u domenu operacionalizacija) psihopatije i naročito je značajan za savremeno razumevanje određenih afektivnih i interpersonalnih osobina, koje se smatraju fundamentalnim za psihopatiju.

10 Kako Zahavi objašnjava – savremena fenomenologija nije usmerena na istraživanje datosti svesnog iskustva samo iz perspektive prvog lica, već koristi i kombinuje resurse koji su dostupni i na osnovu perspektive trećeg lica (Zahavi 2007; videti i Varela 1996).

11 *Prototip* u nekim tumačenjima predstavlja istaknuti konkretan primer poremećaja, što implicira da takav primer zapravo postoji (videti Parnas and Galager 2015), dok Maheri (2009) razgraničava „prototipski pristup“ od pristupa zasnovanog na tipičnom, konkretnom primeru, smatrajući da su prototipovi konstrukti koji samo odražavaju trenutno znanje o psihičkim poremećajima. Iako se uglavnom ističe da je prototip konstrukt koji se u praksi retko može videti u čistoj formi (Widiger and Lowe 2007), literatura o psihopatiji obiluje konkretnim primerima koji pokazuju da oni nisu kuriozitet.

12 Kriterijumi na osnovu kojih se analiziraju kvantitativne i kvalitativne razlike u okviru psihologije ličnosti zasnovani su upravo na nužnim hipotezama o univerzalnim, fundamentalnim ljudskim karakteristikama, potrebama i potencijalima ljudskog bića,

se značajno razlikuju od uobičajenih i očekivanih u datoj kulturi, a koja utiču na: način razmišljanja o sebi i drugima, način emocionalnog reagovanja, način odnosa prema drugim ljudima i način kontrole nečijeg ponašanja (DSM-5-TR 2022).

Razmatranje kvantitativnih i kvalitativnih razlika u okviru dominantne paradigme u psihologiji individualnih razlika

Problemizovanje teze da ne postoje kvalitativne razlike između psihopatske i nepsihopatske ličnosti, koja se izvodi na osnovu danas dominantnih modela u oblasti psihologije individualnih razlika, nalaže preispitivanje kako se razumeju i objašnjavaju razlike iz ove perspektive.

U okviru tradicionalne kliničke paradigme iz koje je ovaj konstrukt potekao, poremećaji ličnosti uključujući i psihopatiju, tumačeni su kao stanja *kvalitativno* različita od normalnosti (APA 2000), te su „psihopate posmatrane kao poseban tip ljudi koji se odlikuje specifičnim karakteristikama koje ne postoje kod većine ljudi“ (Mededović 2015:30). Zapravo, u tradicionalnim konceptualizacijama naglasak je na tome da kod psihopata postoji suštinski *nedostatak* (ili odustvo) određenih kapaciteta koja drugi ljudi poseduju (a koja su, konačno, pretpostavka normalnosti).

Novi pristupi pružaju drugačiji obrazac sagledavanja psihopatije, određujući je kao specifičan sklop bazičnih crta ličnosti, karakterističnih za sve ljude, ali ekstremno ispoljenih (nekih značajno sniženih, drugih povišenih). Naime, prema najšire prihvaćenom modelu individualnih razlika u savremenoj psihologiji ličnosti – *petofaktorskom modelu*, koji „obuhvata i normalno i patološko u jedinstveno polje ličnosti“ (Knežević, Džamonja Ignjatović, Đurić-Jocić 2004), psihopatija se može opisati preko sledećih karakteristika: izrazita narcisoidnost, ekstremna sebičnost, nedostatak (ili redukovan) recipročni altruizam, neiskrenost, nedostatak straha, anksioznosti i empatije, emotivna hladnoća prema drugima, agresivnost, nizak osećaj (ili odsustvo) za fer-plej, antagonizam prema drugima, nepomaganje drugima kada im je pomoć potrebna, nedostatak fleksibilnosti, impulsivnost, orijentacija na sada i ovde, otežano formulisanje planova i nedostatak istrajnosti za njihovo ostvarivanje (Mededović 2015).¹³

principima funkcionisanja ličnosti, kao i socijalnim determinantama ličnosti, koje se podvode pod pojam normalnosti i u odnosu na koje se procenjuju sva odstupanja.

¹³ Prednost dominantnih taksonomija ličnosti je što omogućavaju u kontekstu psihopatije identifikovanje onih osobina koje mogu biti adaptivne, proveru hipoteza o funkcionalnoj psihopatiji i jasnije razumevanje razlika određenih tipova psihopatije (Mededović 2015). Međutim, diskutabilno je „pitanje optimalnog broja i sadržaja dimenzija koje su potrebne da bi se sveobuhvatno opisala ličnost i individualne razlike“ (Divac i

Danas se granice normalnosti preispituju i pomeraju, sa tendencijom da se pojedina stanja, nekada smatrana psihopatološkim, „normalizuju“. Iz hipoteze da se psihopatija može opisati crtama ličnosti iz domena opšteg ljudskog funkcionisanja, neretko se izvodi zaključak da ne postoje kvalitativne razlike, niti suštinska razlika između normalne i psihopatske ličnosti (ibid.:31), već samo odstupanja po stepenu, intenzitetu¹⁴. Međutim, ne bi trebalo isključiti pretpostavku da složaj ekstremnih kvantitativnih razlika može generisati kvalitativne razlike između psihopatske i nepsihopatske ličnosti.

Saglasno ovim modelima strukture ličnosti, svaka od bazičnih dimenzija zajednička nam je i u odnosu na svaku od njih ljudi se razlikuju prema stepenu izraženosti date dimenzije. Najveći procenat osoba grupisan je oko srednjih vrednosti, a najmanji oko jednog ili drugog ekstrema (Divac Jovanović i Švrakić 2016:99). Ali, ono u čemu se kvalitativno razlikujemo jeste profil ličnosti – kombinacija tih osobina, njihov međuodnos čini kvalitativnu razliku, odnosno kvalitativno različito funkcionisanje. Kada je reč npr. o dimenziji empatije, ljudi se zaista međusobno razlikuju prema stepenu empatičnosti, međutim generalno ljudi ne ispoljavaju značajno izraženu nisku empatiju. Specifičnost psihopatije jeste pretpostavljeno odsustvo emocionalne dimenzije empatije, koje je prisutno i kod autizma (i to ne samo emocionalne empatije, već i nedostatak funkcionalne teorije uma, koja je međutim očuvana u psihopatiji), ali u sklopu ostalih, različitih karakteristika, ima i sasvim različit fenomenološki doživljaj i bihevioralna

dr. 2016:87), problematično je utvrđivanje demarkacionih linija (koje se mogu utvrditi na osnovu kriterijuma koji nije tek statistički), a ne možemo prevideti ni činjenicu da se u naukama o čoveku koriste metode primerene ovom jedinstvenom području istraživanja koje se bitno razlikuje od predmeta proučavanja prirodnih nauka. Češki filozof Karel Kosík upozorava da tendencija pretvaranja u fizikalnu veličinu postaje ideal naučnog saznanja o čoveku.

14 Potrebno je precizirati značenje „kvalitativnih razlika“ u ovom okviru – pod kvalitativnim razlikama podrazumeva se da osobe sa psihičkim poremećajem ispoljavaju neke specifične osobine ili karakteristike koje ne postoje kod zdravih ljudi, a koje, kako se smatra, empirijski nalazi nisu pokazali. To, pored ostalog, povlači i tendencije diskreditovanja tradicionalnih konceptualizacija psihopatije u onom domenu u kojem psihopatiju tumače kao stanje kvalitativno različito od normalnosti, te da one pružaju jednu hermetičnu sliku o osobama sa psihopatskim crtama ličnosti. Međutim, podsećamo na različita shvatanja (teoretičara poput Kaldera, 2013 ili Štajnera, 2002) o tome šta znači da su dva koncepta kvalitativno različita: da li to nužno podrazumeva uslov da ne dele sva svoja suštinska svojstva, da razlika može biti u prisustvu bar jednog dodatnog kvaliteta koji je u drugom slučaju odsutan, ili pak oni mogu biti kvalitativno različiti iako dele iste osobine po tome što su različiti po „kvalitetu naglašavanja“ (kako sugerišu Liberto i Harington, 2016, str. 1595). Imajući u vidu navedene modele strukture ličnosti, bar prema poslednjem gledištu možemo smatrati da se psihopatija kvalitativno razlikuje od onoga što podrazumevamo pod normalnošću.

ispoljavanja. To je samo jedna od ključnih karakteristika psihopatije, koja uz ostale čini specifičnu kombinaciju ekstremne izraženosti dimenzija, odnosno profil psihopatske ličnosti.

Ovaj pristup je koristan i informativan kao orijentacioni okvir, ali je „neopravdano smatrati da se interpretativna moć jedne koncepcije u njoj smisaono iscrpljuje“ (Kecmanović 1988). Ne samo što se njime ne iscrpljuju sve karakteristike psihopatije, već je nužno da se dalje sagleda šta te smernice znače u kontekstu drugih karakteristika ličnosti, u kontekstu njene egzistencije, njenog životnog sveta, što „zahteva kvalitativni pristup u proceni, na nivou dubljem nego što je opservacija simptoma ili crta ličnosti“ (Divac Jovanović i Švrakić 2016:83). Relevantne razlike u karakteru subjektivnog iskustva i modifikacije ključnih dimenzija životnog sveta (sopstva, temporalnosti, intersubjektivnosti) osnovni su kriterijumi na osnovu kojih ćemo zastupati tezu da ovu specifičnu formu egzistencije odlikuju i kvalitativna odstupanja od „podrazumevanog proseka kvaliteta određenih psihičkih funkcija većine ljudi“, koje onemogućavaju da se „socijalne uloge realizuju u meri u kojoj je to većina ljudi u stanju da u datoj zajednici čini – ne samo u utilitarnom smislu“ (Kecmanović 2008:83).

Doživljaj sopstvene ličnosti i drugih ljudi u psihopatiji

Fenomenološki pristup psihopatiji u radu – predočavanje psihopatskog subjektivnog iskustva i analiza osnovnih iskustvenih struktura (doživljaj sopstvene ličnosti, drugih i sveta), te nastojanje da se ono razume (što prema Jaspersu podrazumeva korišćenje sopstvenih iskustava da bi se razumela iskustva druge osobe¹⁵), otvara prostor za sagledavanje upravo onih kvalitativnih aspekata svesnog iskustva u pogledu kojih se može tvrditi da se psihopate (odnosno ona psihopatska stanja primarnog tipa na krajnjoj granici kontinuuma) u ključnim domenima ljudske egzistencije razlikuju od drugih ljudi.

Kada je reč o specifičnom doživljaju sopstvene ličnosti, u literaturi se navodi grandiozan doživljaj¹⁶ sopstvene vrednosti, indikativan za primarni tip psihopatije (Kernberg 1984; Meloy 1988; Hare and Neumann 2008; Hare 2010; Hicks, Vaidyanathan, Patrick 2010; Klipfel, Kosson, 2017), što je i jedan od dijagnostičkih kriterijuma u aktuelnim izdanjima DSM i ICD, koji podrazumeva preterani doživljaj posebnosti i povlašćenosti, rangiranje

15 Ili shodno Nejgelovom gledištu da adekvatnu predstavu o određenom fenomenalnom iskustvu imamo samo ako posedujemo takvo iskustvo (Nagel 1974).

16 Vitako i Koson (2010) napominju da su u empirijskim istraživanjima rezultati grandioznosti bili jedinstveno povezani sa višim nivoima inteligencije i sa smanjenom sposobnošću doživljavanja negativnih emocija.

sebe visoko iznad drugih ljudi, odnosno doživljaj superiornosti u odnosu na druge ljude.

Superiornost u ovom kontekstu nedvosmisleno upućuje na doživljaj nezavisnosti i oslobođenosti od svega što ograničava slobodu da se zadovolje sve lične potrebe i želje – od dužnosti i obzira prema drugima, na rasterećenost brigom o emocijama i mišljenju drugih ljudi. Slika o sebi kao osobi nesputanoj, stvaralački autonomnoj (Millon 2004) ali i veoma pragmatičnoj i u prednosti nad drugima (koji bi, iz ove vizure, isto tako postupali ali nemaju hrabrosti, ni mogućnosti, rastrzani kontradiktornim željama, opterećujućim emocijama i ropskim položajem prema moralnim normama), počiva na uverenju da je način na koji takav um funkcioniše efikasniji u postizanju ličnih ciljeva¹⁷ (Klipfel and Kosson 2017), te se *zadovoljstvo u vlastitoj emocionalnoj stabilnosti* (Engelbert 2015) čini razumljivim. Sopstvena prednost u odnosu na druge ljude sagledava se i u „veštini“ manipulacije u interpersonalnim odnosima, koja je „izbrušena tokom života“¹⁸. Tu sliku ne ugrožavaju ni objektivni pravni i finansijski problemi sa kojima mogu da se suoče, jer se najčešće doživljavaju kao privremeni promašaji koji se tumače kao „posledica loše sreće, nevernih prijatelja ili nepravednog i nekompetentnog sistema“ (Hare 2010:59). To je doživljaj „svemoći čoveka koji nije iskusio mučno osećanje ličnog neuspeha, pritiskajuću krivicu i preispitivanja, bez kojih ne može proći skoro nijedan dan običnog ljudskog života“ (Kecmanović 1988:83).

Prema tumačenjima, objektivizacijom i devalvacijom drugih¹⁹ psihopate održavaju stabilan grandiozan doživljaj sopstvene ličnosti (Meloy 2010; Kosson et al. 2015). Devalvacija predstavlja unutrašnji mehanizam u funkciji ovladavanja stidom ili zavišću (Kohut 1968; Kernberg 1984) – drugi nema vrednosti koje bi izazvale osećaj zavisti ili stida, jer ne može da preti kao izvor poniženja. Naime, drugi se ne vide u sopstvenom horizontu kao osobe vredne elementarnog poštovanja, već kao korisni ili ne, i zamenljivi. S druge strane, pozitivne percepcije drugih su nestabilne i podložne

17 Time se subjektivno opravdava ovakva samoevaluacija. Doživljaj drugih kao ranjivih i krhkih (Mededović 2015), neurotičnih, anksioznih, depresivnih i niskog samopouzdanja (Black 2013) – zbog kojih je prilično lako njima manipulirati (Hare 2010; Howell 2018), može izazvati pre prezir a ne sažaljenje (Bursten 1973).

18 Psihopate su sklone da sebe opisuju kao one koji su uvek korak ispred drugih, kao „majstore za prevare“, bez osećaja stida, već pre sa razmetljivom prepotencijom (Hare 2010). Takođe, istraživanje self-koncepta u psihopatiji pokazuje da osobe sa visokim rezultatima na psihopatiji vide sebe kao agresivne u interakciji sa drugim ljudima bez negativne samoevaluacije (Baird 2002).

19 Uočeno je da je *devalvacija* drugih uobičajena među narcističkim i psihopatskim poremećajima (Gacono, Meloy, Ber 1992; Kosson et al. 2015), dok Engelbert (2015) *reifikaciju* – *opredmećivanje* drugih vidi kao suštinsko obeležje psihopatije.

transformaciji (ka percepciji neprijateljstva ili pretnje), jer su zasnovane na parcijalnim predstavama povezanim sa afektima zadovoljstva ili nezadovoljstva (Kosson et al. 2015).

Shodno pojedinim konceptualizacijama (Cleckley 1988), uvid u vlastita unutrašnja stanja i posledice vlastitog ponašanja, kod psihopatskih ličnosti prilično je kompromitovan, iako oni već u ranoj mladosti prepoznaju da se razlikuju od ostalih. Pitanje uvida u sopstvena stanja kod osoba sa psihopatskim sklopom ličnosti pokazuje se kao naročito intrigantno kada se uporede pomenute predstave o psihopatiji i rezultati dobijeni na osnovu savremenih empirijskih istraživanja. Naime, autori poput Milera i Džonasa (2011) sugerišu da metode samoprocene pokazuju da su osobe sa izraženim psihopatskim crtama u stanju da detektuju navedene crte kod sebe, što može implicirati da nedostatak uvida nije ono što determiniše ovaj fenomen, već je to pre izostanak brige za posledice sopstvenog ponašanja (videti Mededović 2015). Ali, pojam *uvida* u sopstveno stanje ima dublju konotaciju od pukog detektovanja sopstvenih crta ličnosti. Uvid podrazumeva samoevaluaciju, upravo uzimajući u obzir fundamentalno značajan „pogled drugog“ – preko kojeg otkrivamo bitne aspekte svoje ličnosti, a kako Her naglašava: „Njihove misli i postupci odraz su jedne strukture ličnosti koja je čvrsta kao kamen i otporna na spoljašnje uticaje“ (Hare 2010:244).

U našem iskustvu teško možemo naći neko uporište s kojim bismo mogli ovo subjektivno iskustvo da uporedimo (čak ni našu indiferentnost prema osobama koje su stranci za nas – u osnovi našeg doživljaja drugih je da je njihovo postojanje drugih smisleno i vredno). Naša slika o sebi upravo je izgrađena na temeljima vezanosti i odnosa sa nama značajnim drugim, ili, sartrovskom terminologijom – drugi je „konstitutivni element“²⁰ naše slike o sebi. Snage razvoja sopstva smeštene su u našim inherentno društvenim potrebama (tj. u interpersonalnom polju), a način na koji razumemo sebe i način na koji razumemo druge (kao i način na koji takvo razumevanje stičemo) jesu međusobno determinisani (Radenović 2011:488–489). Naša samoprocena nije nezavisna od „pogleda drugog“, a naše samopoštovanje je osetljivo na poštovanje drugih – ne samo zbog duboke potrebe za potvrđivanjem drugih (dok objektivizacijom drugih psihopate potvrđuju sebe kao ličnost), već i zbog potrebe da što objektivnije vidimo sebe, što upravo pruža stepen objektivnosti našim samoprocenama. S druge strane, ekstremni egocentrizam psihopatske slike o sebi odražava se kroz nekritičku predstavu o sebi i izostanak adekvatne samoprocene.

20 U samoj svesti postoji drugi, prema Sartru, kao sastavni deo mog sveta (Sartre 1984:236). Takode, Jan Patočka, češki filozof fenomenološke orijentacije, naglašava: „Drugi su deo nas samih. Zbog toga čak i kada hoćemo, ne možemo u potpunosti da budemo ravnodušni prema drugima“ (Patočka 1998:66).

Fenomenologija emocionalnog iskustva kod psihopatije

Her upečatljivo definiše psihopatiju kao *emocionalno slepilo*, a različiti termini poput: emocionalne otuđenosti, siromašnog emotivnog života ili emocionalne hladnoće, neizostavna su sržna karakteristika u svim konceptualizacijama psihopatije. Dok neke konceptualizacije (npr. Kleklijeva) sugerišu opšti afektivni deficit u psihopatiji, novija istraživanja ukazuju na krajnje specifične i suptilnije deficite karakteristične za ovaj tip emocionalnog iskustva.

Oni nisu generalno lišeni emocija, već je emocionalno iskustvo primarnih psihopata suženo i u rasponu, tajanju i dubini emocija i oni ispoljavaju izraženiju emocionalnu odvojenost, odnosno narušenu normalnu emocionalnu osetljivost i „društvenu srodnost“ (Patrick and Bernat 2009). Smatra se da je emocionalno stanje besa netaknuto u psihopatiji ili čak povišeno (Marsh 2013). Iako se smatraju *emocionalno stabilnim* (Guerra and White 2017; Patrick 2022), oni mogu ispoljiti pojačane (subjektivne i fiziološke) reakcije ljutnje i besa na osujećenje u dostizanju nekog cilja ili usled ugroženog egoizma (Blair 2012). Međutim, Klekli se fokusirao na kvalitet besa i drugih emocija koji psihopate doživljavaju – koliko su ova stanja dugotrajna, koliko su dosledna i koliko je *zrelo* njihovo izražavanje. Na osnovu ovih opservacija izneo je pretpostavku da, iako mogu prilično burno da izražavaju spoljašnje znakove besa, oni ne doživljavaju „zreo, svesrdan i dosledan bes, niti ogorčenje“ (Cleckley 1988:348).

Pozitivno uzbuđenje je emocionalno stanje koje je kod psihopata takođe očuvano (Mars 2013; pozitivni afekat je jedna od karakteristika primarne psihopatije koju Patrik ističe). Ono se vezuje za povišeno traženje stimulacije, preuzimanje rizika kako bi iskusili kratke periode uzbuđenja i zadovoljstva (Yochelson and Samenov 1976/77), pri izgledima za nagradu i kao neposrednu ličnu satisfakciju u postizanju trenutnih ciljeva (Kosson 1998). Meleij, iz perspektive objektnih odnosa (1988), pruža temeljan opis i tumačenje doživljaja zadovoljstva kod psihopata. On sugerise da psihopate nisu u stanju da dožive zadovoljstvo na načine kao nepsihopate, jer je njihovo iskustvo ograničeno odsustvom emocionalne empatije i osećanja vezanosti za druge. Naime, oni mogu postići istinsko zadovoljstvo i uzbuđenje kroz uspešnu manipulaciju, obmanu i kontrolu drugih, što su smatrali i Johelson i Samenov (ili čak kroz čin prezira – „prezrivo oduševljenje“ prema Burstenu (1973), koje kod njih igra važnu ulogu u održavanju samopoštovanja, ponosa i moći), ali ne i u onom domenu u kojem mi možemo da osetimo zadovoljstvo u posmatranju sreće u drugima.

Strah, krivica, stid, tuga smatraju se univerzalnim ljudskim osećanjima, međutim, osobe sa izraženim psihopatskim karakteristikama nisu osetljive

na ove emocije. „Oni ne doživljavaju stres, anksioznost ili strah u situacijama u kojima ih ljudi normalno osećaju, ili ukoliko se pak ispolje, ove emocionalne reakcije ne utiču na njih kao na druge“ (Likken 1957). Pretpostavlja se da je to jedan od razloga njihove slabe sposobnosti prepoznavanja straha kod drugih ljudi, te adekvatnog reagovanja na ove signale.²¹ Oni pokazuju iz naše perspektive neverovatnu imunost na strah od kazne (i teškoće u učenju na osnovu negativnog iskustva). Istraživanja ekspliciraju da su oni zapravo neosetljivi na signale opasnosti, a ne na same averzivne stimuluse, što ilustruje i njihov neuspeh u inhibiranju ponašanja koje sasvim izvesno (kada su prisutni signali pretnje) vodi kažnjavanju (Međedović 2015).

Emocionalno iskustvo primarnih psihopata ograničeno je u pogledu složenih emocija, koje zahtevaju više integracije, dubine i kapaciteta za sigurne i bliske veze, poput tuge, stida, krivice i kajanja, zahvalnosti, ljubavi (Cleckley 1988; Meloy and Shiva 2007; Marsh 2013). Oni mogu da ispolje „plitko raspoloženje samosažaljenja“, ali je malo verovatno da će doživeti duboku tugu i očaj (Cleckley 1988:380; Meloy 1988). Intrigantna su zapažanja da kod psihopatije postoji zaštitna funkcija od tuge (Blair 2005; Marsh and Blair 2008; Davel, O’Kearnei, McKone i Palermo 2012 ukazuju da psihopate nemaju dovoljno iskustva u doživljavanju tuge) i depresije – s obzirom na sklonost ka eksternalizaciji krivice i osobinama poput *imuniteta na stres i socijalne potencije* (Dalkner 2018; Schönthaler et al. 2023).

Psihopatama nedostaju recipročne i prosocijalne emocije – jedna od motivacionih snaga naših moralnih sudova. Jedno od ključnih obeležja psihopatije, po kojem se ona razlikuje kako od drugih poremećaja ličnosti (ili u slučaju psihopatskih prestupnika – od drugih kriminalaca), tako i u odnosu na opštu populaciju, jeste odsustvo doživljaja krivice i stida. Iako kod svih ljudi postoji tendencija da u nekoj situaciji ispolje bezosećajnost prema drugima, osećanje krivice i griže savesti sugerise bitno razlikovanje ovih stanja od onih koja se vezuju za psihopatiju. Ova osećanja povezana su sa doživljajem da smo izneverili sopstvene vrednosti (što kod psihopatskih ličnosti nije dovedeno u pitanje, njihovo ponašanje je ego-sintono), te i kada su podstaknuta nekim našim postupkom (ili čak samo mislima i željama), ta osećanja su fokusirana na sopstvo u celini²², jer se mi „ne stidimo radnje kao takve, već karaktera osobe koja je takvu radnju izvršila“ (Maibom 2010). Međutim, prema nekim shvatanjima (Garofalo 2021),

21 Međutim, prema nekim studijama pretpostavlja se da primarne psihopate, koji vešto manipulišu drugima, verovatno moraju biti uspešniji u identifikaciji znakova straha, a naročito ljutnje kod drugih ljudi, kako bi znali kada treba promeniti strategije (Book 2005).

22 „Stidim se ovoga što jesam“, kako formuliše Sartr, tematizujući fenomen stida u *Biću i ništavilu* (1981), knj. 1, str. 235.

iako se priznaje da psihopate svesno ne doživljavaju stid kao odgovor na svoje antisocijalno i kriminalno ponašanje, izražava se sumnja da su oni generalno lišeni doživljaja stida. Naime, istraživanja koja analiziraju kako se psihopatske osobe nose sa situacijama koje izazivaju stid, sugerišu da psihopatija može biti povezana s nepriznatim (zabranjenim za svest) stidom, te kako bi izbegli neželjene emocije poput stida oni pribegavaju instrumentalnom nasilju²³ (Elison et al. 2014; Heinze 2017). Iz perspektive psihopatskog subjektivnog doživljaja i iskrivljene percepcije intersubjektivnih odnosa, ne možemo očekivati (svesno) ispoljeno iskreno pokajanje za povrede nanete drugima.

Čitav spektar osećanja, poput duboke ljubavi, požrtvovanja, solidarnosti i saosećanja, lojalnosti, zahvalnosti, kajanja – dimenzija ljudskog postojanja koju najviše vrednujemo i koju smatramo *intrinzičnim aspektima ljudskosti* (Maslov), njima je stran (Goleman 1997) i „nema moć da ih gane [...] Psihopate su poput daltoniste, uprkos svojoj oštroumnosti, što se tiče tog aspekta ljudskog postojanja“ (Hare 2010:47). Prema slici koju nam pružaju Klekli i Her, one vrednosti u carstvu duhovnog života, koje su iznad našeg praktičnog interesa²⁴, a koje u nama izazivaju kompleksna osećanja poput *dirljivog* ili *ganuća* (npr. odricanje i velikodušnost, blagost, strpljenje ili vernost u teškim danima – kako navodi Folkelt), ne ostavljaju trag u tom subjektivnom iskustvu, već se ovde suočavamo s trivializacijom tih vrednosti. „Njihove emocije su najsličnije primitivnim reakcijama na trenutne potrebe ili osujećenja istih“ i zato oni „izjednačavaju ljubav sa seksualnim uzbuđenjem, tugu sa frustracijom, a gnev sa razdražljivošću“ (Hare 2010:75).

Psihopate imaju svoju „verziju ljubavi“, koja ne uključuje istinsku bliskost, odanost, požrtvovanost i poverenje (Millon 1981; Meloy 1988), već pre trivializaciju ljubavnih i seksualnih odnosa, lako i brzo menjanje partnera u potrazi za novim izazovima. Na osnovu Kleklijeve analize kvaliteta njihove afektivne vezanosti – oni pokazuju naklonost i sposobni su za afektivne reakcije prema osobama koje su im važne, ali one su ograničene u „intenzitetu i izdržljivosti“, te ne mogu izvršiti značajan uticaj na „unapređenje sopstva i njihovog ponašanja“, koji može biti primetan kod drugih ljudi u ljubavnim odnosima (Cleckly 1988:347). Takođe, prema Kosonu

23 Njihovo ispoljavanje agresije može se shvatiti kao način regulacije emocija (Baumeister, Boden, Smart 1996).

24 Poseban domen istraživanja psihopatije odnosi se na pitanja estetske osetljivosti psihopata, na koja je svojevremeno i Kraft-Ebing (1882) skrenuo pažnju – da li su sposobni za stvarni doživljaj umetničkog dela, estetsku procenu i umetničko stvaralaštvo visokog dometa (npr. Maibom and Harold 2010, iznose razvijenu tezu, da su njihovi etički i estetski kapaciteti nedovoljno razvijeni, jer su ukorenjeni u istom osnovnom kapacitetu koji nedostaje psihopatama – da se zainteresuju za ono što nije sopstveno).

(2015) „baš kao što su skloni da direktno izraze intenzivno neprijateljstvo, oni mogu biti skloni direktnom izražavanju intenzivnih afilijativnih impulsa“, ali kako takve privlačnosti nisu zasnovane na emocionalnoj empatiji ili zreloom uvažavanju druge osobe, ove veze su često prolazne i slabe (videti i Gacono 1990; Gacono and Meloy 1992). Empirijski nalazi (npr. Christian 2017) u pogledu psihopatskih ograničenja u kapacitetu vezivanja i kvaliteta njihovih odnosa konzistentni su sa Kleklijevim, Herovim, Patrikovim razmatranjima ovog aspekta psihopatije. Prema Bleru (2005) urođeni afektivni deficit (koji se prevashodno odnosi na primarni tip), i/ili nepovoljno, ugrožavajuće rano okruženje, ometa razvoj vezanosti i dovodi do izbegavanja i obezvređivanja intimnih odnosa (Christian 2017).

Sposobnost empatičkog prepoznavanja i razumevanja osećanja i misli drugih ljudi, te reagovanja na njih opšteljudska je karakteristika – Baron-Koen (2012) smatra da većina ljudi ima umeren nivo empatije pre nego visoke skorove na skali empatije, jer je usmerenost samo na druge proporcionalna zanemarivanju sopstvenih potreba. Empatija je kompleksan fenomen, jedinstvena forma intencionalnosti, koja označava proces neposrednog prepoznavanja psihičkih stanja drugih bića, zauzimanje perspektive drugih (u kolokvijalnom govoru, ono što se podrazumeva pod izrazom „biti u tuđoj koži“), kao i afektivnu reakciju na direktno percipirano, zamišljeno ili pretpostavljeno emocionalno stanje drugog bića. Ovo određenje kompatibilno je sa najopštijim fazama empatije – osnovnim razlikovanjem kognitivne i afektivne empatije, koje je relevantno za razjašnjenje uloge i prirode empatičnog deficita u psihopatiji. Kod primarnih psihopata kognitivne dimenzije empatije su razvijene, dok je afektivna komponenta empatije značajno oslabljena (Blair 1999, 2006; Decety, Chen, Harenski 2013). U kontekstu istraživanja empatične reakcije na strah drugih osoba, Marsh (2013) sugeriše da psihopatski ispitanici ne uspevaju da stvore empatičan odgovor na znakove uznemirenosti drugih relevantne za strah (jer ih sami ne osećaju u sličnim situacijama), pa su stoga primorani da se uključe u kvalitativno različit proces predstavljanja ovih stanja. Psihopate uglavnom procesuiraju informacije intelektualno, a ne emocionalno, a usled razvijene kognitivne empatije oni imaju mogućnost da (apstraktno) predstave stanja drugih ljudi (Baskin-Sommers et al. 2017). Dakle, način na koji se mi intuitivno međusobno razumemo i sa-osećamo, ta prirodna očiglednost nedostaje psihopatskim ličnostima, već njihovo „čitanje“ zahteva intelektualni napor da se *predstavi* ili preciznije – *detektuje*, ali ne i *prepozna* (kao samorazumljivo iz sopstvenog svakidašnjeg iskustva), te suštinski *razume* iskustveni život drugog. Onaj „prirodni tok empatije“, koji opisuje Lips – da se empatija instinktivno razvija u stanja poput npr. emocionalnog deljenja, ili Baron-Koen – kao dve faze u procesu empatije – od *prepoznavanja* osećanja

i misli drugih ljudi do *odgovora*, reagovanja na njih odgovarajućim osećanjima, prestankom ili izbegavanjem određenog ponašanja koje ugrožava drugog, u psihopatiji je prekinut. Međutim, ostaje otvoreno pitanje da li su kod psihopatskih osoba znatno oštećene ove sposobnosti.²⁵ Novije studije (socio-psihološka i EEG ispitivanja) ukazuju da oni imaju sposobnost da saosećaju sa drugima kada za to bivaju novčano nagrađeni (npr. Hess, Blaison, Dandeneau 2017). To bi značilo da mogu da reaguju na afektivna stanja drugih i mogu u određenoj meri kontrolisati empatične odgovore, da oni mogu biti pod njihovom svesnom kontrolom (Deceti et al. 2013), ali da ih u konkretnim životnim situacijama najčešće ignorišu ili guše, moguće zbog specifičnog deficita pažnje – uskim fokusom, usredsređenošću ka postizanju nekog cilja (Baskin-Somers 2022).

S obzirom na razvijenu kognitivnu empatičku sposobnost da čitaju stanja drugih ljudi i predviđaju njihove reakcije kako bi njima manipulisali, takvim osobama ne nedostaje sposobnosti da uvide da određena ponašanja izazivaju patnju drugih ljudi, niti su potpuno lišeni sposobnosti afektivne empatije, već im zbog sopstvenog suženog emocionalnog iskustva nedostaje sposobnost da *cene* emocionalna stanja drugih ljudi te da to utiče na njih kao na ostale ljude.

Doživljaj sveta iz psihopatske vizure

Saglasno Solomonovom shvatanju da je emocionalno iskustvo pre svega doživljaj sveta i jedinstveni način interakcije sa svetom, da živimo svoje živote kroz emocije, koje daju smisao našem životu (*život vredan življenja*), da su one u osnovi naših vrednosnih stavova o svetu (Solomon 2007), nastojaćemo da rekonstruišemo doživljaj sveta iz perspektive ovog osiromašenog emocionalnog iskustva.

Način na koji je svet doživljen lišen je stimulansa i zadovoljstava višeg reda, univerzalnih duhovnih vrednosti i odgovornosti prema sebi i drugima. Neukorenjeni, neidentifikovni sa onim opštim, emocionalno otuđeni od sveta, oni „posmatraju zbivanja oko sebe sa hladnom pažnjom i proračunatošću“ (Hare 2010:348).

Doživljaj sveta iz ove perspektive pruža nam sliku nemilosrdnog sveta – borbe svih protiv svih u ostvarenju egocentričnih interesa, pri čemu

25 Fiziološki testovi (Blair 1997; Herpertz et al. 2001; Birbaumer 2005; Van Honk and Schutter 2006; Blair 2007; Anderson and Kiehl 2011) pokazuju da su njihove reakcije na posmatranje drugih u nevolji smanjene, ali Mejbom (2018) navodi i istraživanja koja pokazuju netaknute sposobnosti na podskali empatičke zabrinutosti Indeksa interpersonalne reaktivnosti (IRI, Davis 1983; Van Borries et al. 2012; Domes et al. 2013; Lishner et al. 2012; Shamaï-Tsoori et al. 2010).

se rizične situacije ne doživljavaju kao preteće, već kao izvor uzbuđenja. Korist i trenutno zadovoljstvo smatraju se jedinim stvarnim pokretačkim silama ljudskog delovanja, te se borbenost, manipulacija i agresivnost sagledavaju kao neophodan način da se preživi u svetu – sa te pozicije bilo bi nerazumno ne iskoristiti slabosti drugih (Beck 2004).

Fenomenološka istraživanja nastoje da obuhvate celokupnu strukturu postojanja pojedinaca, koja uključuje i *vremensko doživljavanje egzistencije* tj. subjektivno doživljeno vreme svojstveno svakom pojedincu. Karl Jaspers to definiše kao „doživljavanje usmerenosti, postajanja, pri čemu se svest o sadašnjosti postavlja kao realnost između prošlosti kao sećanja i budućnosti kao namere“ (Jaspers 1978:80). Život potpuno ukorenjen u sadašnjosti nama nije svojstven. Budućnost je obično za nas otvorena za razumna očekivanja i planiranje i pruža nam i priliku za kompenzovanje i ispravljanje naših grešaka u prošlosti i sadašnjosti (Engelebert 2015). Kod mnogih psihopata budućnost je prazna, ništa se ne projektuje u budućnost, ni dugoročnije odluke, ni brige (Daly and Wilson 2005). Prošlost sagledavaju sa distance, kao rekapitulaciju događaja bez upliva emocija²⁶. Život je za njih velika avantura, večita kocka sa bezbrojnim mogućnostima i pokušajima njihovog ostvarenja, a „u igri avanturiste sve se cepa na sitne komade i vlada zakon slučajnosti i trenutka“ (Hare 2010:311).

Mi imamo sposobnost da razmišljamo o vrednostima svojih želja i da zaključimo da neke naše želje ne daju ubedljiv razlog za akciju. Na osnovu zapažanja da je njihovo ponašanje uglavnom zasnovano na hiru, Klekli zaključuje da je ono iracionalno. Racionalno promišljanje o svojim izborima znači razumevanje informacija važnih za donošenje odluke, sposobnost procene tih informacija (sagledavanje argumenata za i protiv) i sposobnost donošenja jasnog i konzistentnog izbora uz prihvatanje posledica koje on donosi. „Kada su negativne posledice zanemarljive ili blage (i materijalne i emocionalne), ko ne voli da se beznačajno zabavlja ili možda zaigrano pređe na netrezvenije aspekte života? Ali, čini se da suštinska razlika leži u tome koliko su nama posledice važne“ (Cleckley 1988:389).

26 U savremenim raspravama o moralnom statusu psihopata, deficit MTT (*mentalno putovanje kroz vreme*) tj. sposobnosti da se projektuje u budućnost ili prošlost, da se afektivno prisetimo prošlih epizoda i da na osnovu njih simuliramo moguće buduće scenarije, koristi se kao jedan od argumenata za ublažavajući stav u pogledu njihove moralne i krivične odgovornosti (Suddendorf and Corballis 2008; Kennett and Matthews 2009). Drugim rečima, smatra se da je uzrok njihovog neuspeha učenja iz iskustva koje zahteva emocionalne reakcije u izostanku emocionalnih stimulansa pri evociranju događaja, koji su kod ostalih ljudi opominjući podsetnici i podsticaji da se ne ponove greške iz prošlosti. U našem regionu ovim problemom bavili su se Luka Malatesti i Filip Čeč (2018).

Ponašanje kao objektivizacija unutrašnjeg života

Ono što nas definiše kao konkretnu osobu u kvalitativnom smislu, usko je povezano s pojmovima moralnog integriteta i savesti (Childress 1979). Savest uključuje introspekciju, podrazumeva znanje o sebi, svest o moralnim principima kojima smo se obavezali, uvid u posledice svog ponašanja i samoprocenu. Međutim, njena epistemička, evaluativna i motivaciona funkcija, ne nalazi utemeljenje u psihopatskom habitusu.

Ako postoji neki psihički poremećaj za koji je „nemoral tako centralna karakteristika“, to je nesumnjivo psihopatija (Marsh 2013).²⁷ Tradicionalno se smatra da se moralne norme iz ove perspektive doživljavaju kao tek spoljašnja prinuda, jer ne postoji unutrašnji osećaj da je nešto dobro, neispravno ili loše (McCord and McCord 1964; Cleckly 1988; Meloy 1988; Hare 2010; Adshead 2014). Međutim, savremene studije apostrofiraju selektivnije oštećenje u moralnom rasuđivanju kod psihopata, odnosno da nisu u potpunosti lišeni moralnih vrednosti (Glenn, Iver, Haidt 2009; Marsh 2013; Glover 2014; Larsen, Jalava, Griffiths 2020), niti „sposobnosti da steknu moralno razumevanje“ (Maibom 2008), do stavova da oni razlikuju šta je ispravno a šta pogrešno u moralnom kontekstu, „ali jednostavno ih nije briga“ (Cima et al. 2010). Njihovi najdosledniji nedostaci u moralnom rasuđivanju pokazuju se u paradigama koje zahtevaju razmatranje patnje žrtve, kao i u razlikovanju moralnih i konvencionalnih prestupa u smislu presude o ozbiljnosti i obrazloženjima koji se koriste u opravdavanju ovih odluka (neuspeh da identifikuju razloge zbog kojih su određeni postupci moralno nedopustivi), dok je donošenje moralnih odluka zasnovanih na autoritetu neoštećeno (Blair et al. 1995; Glenn et al. 2009; Aharoni, Sinnott-Armstrong and Kiehl 2012; Marsh 2013, Glover 2014). I primeri koje britanski filozof Džonatan Glover navodi u svojoj kvalitativnoj studiji u većini slučajeva zapravo pokazuju pre konvencionalnu učtivost i nekritičko počinovanje određenim pravilima, a ne promišljenu refleksiju o moralnim pitanjima²⁸. Psihopate ne problematizuju legitimnost društvenih normi u

27 Shvatanje psihopatije kao *perverzije moralnih sposobnosti* (Rash 1812) ili *moralnog ludila* (Prichard 1837), blisko je savremenim teoretičarima koji je sagledavaju kao specifično moralni poremećaj (Mil 1997; Dugatkin 1997; Charland 2004; Maibom 2017).

28 Vodeći se *principom dobročinstva u tumačenju* Glover kroz „sokratovske intervju“ sa zatvorenicima (sa dijagnozom teškog antisocijalnog poremećaja ličnosti) u visokobezbednoj bolnici Brodmur, u nastojanju da opovrgne tvrdnje o amoralnosti psihopata i pruži humaniji pogled na njihove unutrašnje svetove „koje teško možemo razumeti i koji izgledaju kao *vanzemaljski pejzaži*“, ističe da su kod mnogih od njih određeni moralni koncepti „duboko usađeni u njihov pogled na svet“ (grupisani oko ideja „primitivne pravičnosti“, onoga što ljudi zaslužuju i uglavnom „komandni, zapovedni moral“, kako to Glover formuliše). „U odgovorima na intervju ističu se tri teme: moralna plitkost, dominacija ličnog interesa nad empatičnom brigom za druge i moralne presude

nastojanju da ih zamene nekim drugim, niti odbacuju sve društvene vrednosti, već motivisani koristoljubljem, odbacuju društveno dozvoljene puteve sticanja tih vrednosti.

Uočena tendencija da donose više utilitarnih sudova pri rešavanju moralnih dilema u hipotetičkim scenarijima u odnosu na nepsihopate ne znači da su oni vođeni utilitarnim moralom²⁹. Utilitarne odluke su u uskoj vezi sa *opštim dobrom*, sa onim što je *korisno* za što veći broj ljudi (npr. ubijanje jednog da bi se spasilo petoro) u „*utešnom* uverenju da bismo time mogli poboljšati svet“ (Babić 2016) – to je onaj ključni aspekt moralne odluke koji nema primat u psihopatskom delokrugu razmatranja i postupanja. Ovi odgovori su pre rezultat teorijske kalkulacije nego stvarne moralne odluke. Pojedina tumačenja iz psihološke perspektive sugerišu da psihopate češće donose odluke o prihvatanju štete, ne da bi povećali blagostanje većine, već zbog tendencije da radije od drugih ljudi prihvataju da povređuju druge u scenarijima koje nameću moralnu dilemu, tj. kao posledica smanjene averzije prema izvršenju takvih radnji (Glenn et al. 2009; Patil 2015; Pletti et al. 2016). Neki empirijski nalazi čak pokazuju da „osobe sa visokim skorovima na psihopatiji ne samo da u većoj meri kažnjavaju druge kada za to imaju priliku, već da to ponašanje za njih predstavlja određenu emocionalnu gratifikaciju“³⁰ (Masui et al. 2011 prema Mededović 2015). Oni ilustruju da moralni parametri nisu ti koji orijentišu njihove izbore.

Zadovoljstvo i duhovni spokoj koji za nas može doneti ispravno postupanje strano je psihopatskom iskustvu, jer pokazuju nesposobnost da pridaju isti smisao kao ostali moralnim konceptima koje koriste.

Dijagnostičke karakteristike ponašanja psihopata obuhvataju spektar od patološkog laganja, promiskuitetnog seksualnog ponašanja, manipulacije, parazitskog i/ili nomadskog načina života, do ozbiljnih prestupa i zločina – od ranih problema u ponašanju i maloletničke delinkvencije do kriminalne svestranosti u kasnijim godinama i ponovljenih krivičnih dela. Nivo afektivne neosetljivosti kod primarnih psihopata olakšava proaktivno agresivno ponašanje – kao način da se ukloni prepreka u postizanju nekog drugog cilja, a ne povrede drugi *per se* (visoka učestalost kojom to rade razlikuje ih od drugih kriminalaca – Blair and Mitchell 2006).

koje se odnose na pravičnost i jednakost prava, ali opet neukorenjene u empatiji prema drugima“, što sve zajedno prema Gloveru svedoči o prisutnom „moralnom pejzažu psihopata, ali uzanom, plitkom i tvrdom“ (Glover 2014).

²⁹ Pokazalo se i da se njihovi odgovori na moralne dileme razlikuju u zavisnosti od toga da li su oni u hipotetičkim scenarijima akteri ili posmatrači (Nadelhoffer 2013; Nadelhoffer and Feltz 2008).

³⁰ Iako sadističke emocije nisu uključene u savremene modele psihopatije, pokazalo se da one pozitivno koreliraju sa psihopatskim crtama (Mededović 2015; Porter et al. 2003).

Naslov Kleklijeve studije o psihopatiji *Maska zdravog razuma* jasno upućuje na način na koji se psihopate prikazuju drugima, ali i da njihov spoljašnji funkcionalni aspekt maskira duboko ukorenjenu abnormalnost i amoralno ponašanje. Njihova sposobnost da oponašaju normalne emocionalne reakcije, ubedljivo prikazane, uspešno održava taj privid normalnosti.

„U relativno ograničenim situacijama, kao što su psihijatrijski pregledi ili suđenje, njihove sposobnosti ne pokazuju oštećenje, već manje-više automatski pokazuju spoljašnji razum neupitan u svim svojim aspektima i na svim nivoima dostupnim posmatraču. Njihovi logički procesi razmišljanja mogu izgledati kao jedna perfektna operacija, bez obzira jesu li te osobe stimulirane ili tretirane pod eksperimentalnim uslovima. Nadalje, promatrač kod njih nalazi sve one verbalne i facijalne izraze, boju glasa, kao i druge znakove, za koje znamo da odražavaju emocije čoveka i njegove reakcije u normalnom životu, iste kao kod nas samih tj. onakve kakve bi mi očekivali da vidimo kod drugih ljudi [...]. Na takvim nivoima ne može se dokazati da je ova tehnička normalnost tek nešto više od mimikrije pravog zdravog razuma. Tek kada krene da vodi svoj život, možemo dobiti dokaz o tome koliko mu njegovo dobro intelektualno razumevanje malo znači [...]. Sjajna mimikrija društvenih reakcija pojavljuje se u svakom testu, osim testu samog života“ (Cleckley 1988:369–370).

Sposobni da sebe prikažu u najboljem svetlu, kreiraju masku društveno prihvatljive ličnosti koja ostavlja utisak *čvrste, stabilne i trezvene ličnosti*. Nedostatak socijalne anksioznosti olakšava im preuzimanje inicijative u međuljudskim odnosima, što rezultira povećanom prilagođenošću u ovom domenu (Mededović 2015). Grandiozna samouverenost i površni šarm prikrivaju pravu prirodu njihovih interpersonalnih odnosa prožetih pseudologijom³¹ i eksploatacijom. Prilično su vešti u ubeđivanju psihijatara kao i krivično-pravnog sistema u svoje dobre namere i pouzdanost i, iako je izostanak krivice jedna od sržnih karakteristika psihopata, oni su sposobni da je simuliraju (i indukuju osećaj krivice kod drugih), što im pruža veće šanse da dobiju uslovni otpust od drugih kriminalaca (Porter, Brink, Wilson 2009).

U literaturi se najčešće navodi njihova nesposobnost da formiraju si-gurne, trajne bliske veze³² (Blekburn 1998; Hicks et al. 2004; Gervais et al.

31 Emotivna zaravnjenost omogućava im uspešnost u laganju (Mededović 2015). Ne obeshrabruje ih ni kada su razotkriveni u laži ili čak „pokušavaju da impresioniraju slušaoca svojim neverovatno neljudskim podvizima“ (Hare 2010:60).

32 Iako mnoge osobe sa izraženim psihopatskim osobinama održavaju porodične (i društvene) veze tokom dugog niza godina, studije pokazuju da visoka psihopatija nije kompatibilna sa negovanjem stabilnog porodičnog okruženja (Leedom et al. 2013). Kada je reč o prijateljskim odnosima, osobe sa izraženijom emocionalnom neosetljivošću biraju prijatelje koji imaju određene resurse koje mogu iskoristiti za sopstvene potrebe, dok su „obezvređene osobine koje u principu čine prijateljstvo trajnijim – pouzdanost,

2013), što potvrđuju i studije koje se bave analizom kvaliteta njihovih intimnih veza pokazujući značajnu povezanost između afektivno-interpersonalnog domena psihopatije i istorije neuspešnih i po kvalitetu siromašnih intimnih veza (Ullrich, Farrington, Coid 2008; Mooney 2019). Neke studije (Leedom et al. 2013) naglašavaju složenost i delikatnost psihopatskih porodičnih odnosa – psihopatski roditelji nisu uvek „univerzalno hladni i distancirani“, već ispoljavaju „zbunjujući repertoar štetnog ponašanja“ (pretežno psihičko zlostavljanje i sklonost da uključuju porodicu u sopstveno antisocijalno i kriminogeno ponašanje) „i naklonosti, verbalnih izjava ljubavi i požrtvovanosti, pružanja zaštite od zlostavljanja drugih [...] provode vreme sa decom, pa čak se i bore da dobiju starateljstvo“. Međutim, smatra se da angažovanje u ovom afilijativnom kontekstu odražava pre motive dominacije, moći i manipulacije nego emocionalnu povezanost i brižne emocije i može biti jednako instrumentalno kao i njihova agresija u nastojanju da na različite načine³³ zadrže kontrolu nad decom i partnerima (takođe Kosson 2015).

Subjektivni svet psihopata izgrađen je na emocionalnoj otuđenosti od drugih ljudi³⁴ (McCord and McCord 1964; Cleckley 1981; Meloy 1988; Milon 1981; Patrick and Bernat 2009) te oni ne učestvuju u stvarnoj ljudskoj intersubjektivnosti – oni se samo površno prilagođavaju. Iako postoji beskrajna raznolikost ličnosti i velike individualne razlike među ljudima u stepenu npr. empatičnosti, egoizma, odgovornosti, moralnog postupanja i sl., što takođe može varirati kod svakog pojedinca u odnosu na okolnosti, kada je reč o psihopatama i drugim ljudima postoje jaki razlozi zašto se ova razlika ne može na isti način relativizovati. U psihopatskom ponašanju možemo uočiti stimulanse i motivaciju zajedničku celom čovečanstvu, ali ograničenost njihove motivacije i nedostatak viših duhovnih podsticaja i osećanja ukazuje na jedan sužen, osiromašen subjektivni svet, koji je većini ljudi iskustveno nepoznat. To je subjektivni svet koji je u ključnim egzistencijalnim aspektima fundamentalno drugačiji od našeg, koji ilustruje ponor o kojem Jaspers piše („ovde je više nego igde definitivan ponor između različito nastrojenih ljudi“ 1978:416) – oni ne pokazuju suštinsko razumevanje za ono što je za nas najprirodnije ili čemu pridajemo najveći

poverenje, izgrađen sistem vrednosti, briga, itd.“ (Bair 2002; Jonason, Schmitt 2012 prema Mededović 2015:52). Oni mogu u većoj meri od drugih ljudi da prepoznaju vulnerabilne osobe – kao potencijalne objekte njihove eksploatacije (Wheeler, Book, Costello 2009).

33 O njihovim taktikama manipulacije u različitim interpersonalnim odnosima (naročito partnerskim i porodičnim) videti Mededović 2015:52–55.

34 Prekomerna modulacija emocija, dozvoljavajući samo sužen opseg podnošljivih emocija, dovodi do disocijacije (Kosson et al. 2017).

značaj, uskraćeni su za naše moralno iskustvo i ne razumeju smisao međuljudskih odnosa kako ih većina ljudi doživljava, a iz takvog doživljaja sveta proizilazi nestabilan životni stil obeležen postupcima koji odudaraju (i po stepenu i po učestalosti) od uobičajenog ponašanja većine ljudi.

Zaključak

Sagledavši fenomenološka obeležja iz obe perspektive nailazimo na ona koja mogu biti međusobno razumljiva i očigledna, i ona koja nijednoj strani ne mogu biti samorazumljiva i sa kojima je nemoguće međusobno uživanje. Raskol postoji, jer u slučaju ovog drugog domena nema onih poveznica koje bi mogle da ga premoste nekim poređenjem sa vlastitim iskustvom i koje upućuju na egzistenciju u kvalitativnom smislu drugačiju od naše.

Današnje razbijanje mitova o psihopatama najčešće podrazumeva opravdano isticanje činjenice da većina psihopata nisu okoreli kriminalci, uključujući i one sa krajnje izraženim karakteristikama (ipak, nesporno je da je njihovo uporno antisocijalno ponašanje na različite načine štetno po druge), da poseduju adaptivne karakteristike i da uvreženi pesimizam u pogledu mogućnosti njihovog lečenja nije opravdan. Međutim, tendencija relativizacije određenih psihičkih stanja, poput stava da ne postoje suštinske razlike između normalne i psihopatske ličnosti³⁵, generalizujući ga na sve tipove i težinu stanja, dovodi do dodatne konfuzije u razumevanju ovog krajnje intrigantnog fenomena, u nekim aspektima još uvek zagonetnom (o čemu svedoče neretko kontradiktorni nalazi) i specifičnom zbog uspešno održavane forme normalnosti, očuvane inteligencije i površne funkcionalnosti, koja u svom izraženom vidu prikriva egzistenciju u dubokoj divergenciji sa svetom u kojem živimo.

Na osnovu tradicionalnih i savremenih deskriptivnih modela očigledno je da se fenomenološki elementi psihopatije opisuju kao *nedostaci* u odnosu na univerzalne ljudske kapacitete (izostanak krivice, emocionalnog aspekta empatije, nedostatak bliskosti, neodgovornost, nepristupačnost vaspitanju ili uticaju, neinhibirana agresija, nemoralnost)³⁶. Dakle, reč je o

35 Tumačenje psihopatije kao jednog varijeteta normalnosti povlači i važne implikacije u kaznenopravnom kontekstu, vezane za delikatna pitanja njihove moralne i krivične odgovornosti.

36 S obzirom da je opšteprihvaćeno gledište da je psihopatija kontinuet, a ne takson, kada je reč o *opštem konceptu psihopatije*, sugerise se da je primerenije govoriti o smanjenom stepenu izraženosti navedenih osobina kod većine osoba sa psihopatskim osobinama, nego o nedostacima. Ipak, primeri koji se navode u Kleklijevim, Herovim, Milonovim studijama, kao i radovima Ebigejl Marš i drugih autora, nedvosmisleno ukazuju da je moguće identifikovati skup ljudi kod kojih je npr. iskustvo straha, savesti, krivice, stida, tuge i sl. odsutno.

većini karakteristika koje samo negativno možemo opisati (po analogiji sa Jaspersovom diferencijacijom duševnih stanja).

Ključna teza na osnovu koje nudimo jedno od mogućih tumačenja psihopatije je da emocionalnost ima ključnu i nezamenljivu ulogu u konstituciji sopstva, otkrivanju sveta i dubljem i širem angažovanju u svetu (naročito isticano u delima Šelera, Hajdegera, Sartra, Solomona). „Emocionalnost ima specifičnu i nesvodivu ulogu, takvu ulogu koja se ne može zameniti kognitivnim i volitivnim procesima, bez obzira na to kakav je aktuelni kvalitet saznanja i htenja, i koliko su dalekosežni ovi procesi sami po sebi“ (Govedarica 2021:41). Kada je osiromašena ova fundamentalna dimenzija ljudskog postojanja, čovek nije samo otuđen od drugih ljudi, već je i čitav njegov doživljajni svet sveden na sužen horizont iskustava, uskraćen za ona koja su nama najznačajnija, te kvalitativno drugačiji. U tom smislu, psihopatiju ne sagledavamo samo kao poremećaj odnosa ja-drugi, kao način bivstvovanja-u-svetu *među* ljudima, a ne *sa njima*, u kojem je privatni svet (*Eigenwelt*) duboko distanciran od zajedničkog društvenog sveta (*Mitwelt*)³⁷, već kao modifikovani način postojanja u svetu usled deformacije čovekovih optimalnih kapaciteta. Životni svet svojstven psihopatiji možemo shvatiti kao svet suženih egzistencijalnih mogućnosti, u kojem su inhibirani određeni ljudski kapaciteti, te što bolje razumemo psihopatske ličnosti u pogledu njihove funkcionalne različitosti, parafrazirajući reči Vilsona i Timatia (2013), utoliko je veća mogućnost pružanja pomoći onima koji se mogu promeniti.

Literatura

- Adshead, Gwen. 2014. “The words but not the music: Empathy, language deficits, and psychopathy”. Str. 115–136 u *Being amoral: Psychopathy and moral incapacity*, ur. T. Schramme. Cambridge: MIT Press.
- Aharoni, Eyal, Walter Sinnott-Armstrong, and Kent Kiehl. 2014. “What’s wrong? Moral understanding in psychopathic”. *Journal of research in personality* 53: 175–181.
- American Psychiatric Association. 2022. *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM 5-TR*.
https://dsm.psychiatryonline.org/doi/full/10.1176/appi.books.9780890425787.x00_Diagnostic_Classification (pristupljeno 9. juna 2024).
- Babić, Jovan. 2016. “Geometry and Geography of Morality”. *Metascience* 26: 475–479.

37 Shodno Binsvangerovom (1963) razlikovanju ovih formi bivstvovanja.

**Veliku zahvalnost za dragocene konsultacije autor duguje prof. dr Tamari Džamonja-Ignjatović, prof. dr. Jovanu Babiću i prof. dr Ljiljani Radenović.

- Baron-Cohen, Simon. 2012. *Psihologija zla*. Beograd: Clio.
- Baskin-Somers Arielle, Ruiz Sonia, Sarcos Brianna, Simmons Courtney. 2022. "Cognitive-affective factors underlying disinhibitory disorders and legal implications". *Nature Reviews Psychology* 1 (3): 1–16.
- Beck Aron, Arthur Freeman, Denise Davis. 2004. "Theory of personality disorders". Str. 19–61 u *Cognitive Therapy of Personality Disorder*, ur. A. Beck, A. Freeman, D. Davis. New York: The Guilford Press.
- Binswanger, Ludwig. 1963. *Being-in-the-world: selected papers of Ludwig Binswanger*. New York: Basic Books.
- Birbaumer Niels, Ralf Veit, Martin Lotze, Michael Erb, Christiane Hermann, Wolfgang Grodd, Herta Flor. 2005. "Deficient fear conditioning in psychopathy: A functional magnetic resonance imaging study". *Archives of General Psychiatry*, 62: 799–805.
- Blackburn, Ronald. 2009. "Subtypes of psychopaths". Str. 113–130 u *Personality, personality disorder and violence*, ur. M. McMurran, and R. C. Howard. West Sussex, UK: John Wiley & Sons.
- Blair, Karina, R. A. Richell, Derek Mitchell, A. Leonard, John Morton, James Blair. 2006. "They know the worlds, but not the music: Affective and semantic priming in individuals with psychopathy". *Biological psychology* 73: 114–123.
- Blair, James. 1995. "A cognitive developmental approach to morality: Investigating the psychopath". *Cognition* 57: 1–29.
- Brook, Michael, and David Kosson. 2013. "Impaired cognitive empathy in criminal psychopathy: Evidence from a laboratory measure of empathic accuracy". *Journal of Abnormal Psychology* 122: 156–166.
- Bursten, Ben. 1973. "The manipulative personality". *Archives of General Psychiatry* 26 (4): 318–321.
- Cima, Maaïke, Franca Tonnaer, Mark Hauser. 2010. "Psychopaths know right from wrong but don't care". *Soc Cogn Affect Neuroscience* 5 (1): 59–67.
- Cleckley, Hervey. 1988. *The mask of sanity*. Saint Louis: C. V. Mosby Co.
- Christian, Elliott. 2017. "Clarifying the Associations between Psychopathy and Attachment in Adult Non-Institutionalised Samples". <https://openresearch-repository.anu.edu.au/bitstream/1885/133185/1/Christian%20Thesis%202017.pdf> (pristupljeno 20. januara 2024).
- Daly, Martin and Margo Wilson. 2005. "Carpe diem: Adaptation and devaluing the future". *Quarterly Review of Biology* 80: 55–60.
- Divac Jovanović, Mirjana i Dragan Švrakić. 2016. *Granična ličnost i njena različita lica*. Beograd: Clio.
- Drislane, Laura, Cristopher Patrick, Andre Sourander, Lauri Sillanmäki, Steven Aggen, Henrik Elonheimo, Kai Parkkola, Peteri Multimaki, Kenneth Kendler. 2014. "Distinct variants of extreme psychopathic individuals in society at large: Evidence from a population-based sample". *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*. <http://dx.doi.org/10.1037/per0000060> (pristupljeno 23. novembra 2021).
- Elison, Jeff, Carlo Garofalo, Patrizia Velotti. 2014. "Shame and aggression: Theoretical considerations". *Aggression and Violent Behavior* 19 (4): 447–453.
- Englebert, Jérôme. 2015. *A new Understanding of Psychopathy*. https://www.researchgate.net/publication/279839026_A_New_Understanding_of_Psychopathy_The_Contribution_of_Phenomenological_Psychopathology (pristupljeno 23. novembra 2021).

- Decety, Jean, Chenyi Chen, Carla Harenski, Kent A. Kiehl. 2013. "An fMRI study of affective perspective taking in individuals with psychopathy: imagining another in pain does not evoke empathy". *Frontiers in Human Neuroscience*.
- Elliot, C. 1991. "The rules of insanity: commentary on psychopathy disorders: a category mistake?". *Journal of medical ethics* 17 (2): 89–90.
- Fuchs, Thomas. 2010. "Phenomenology and psychopathology". Str. 546–573 u *Handbook of Phenomenology and Cognitive Science*, ur. Schmicking D., and Gallagher S. Dordrecht: Springer.
- Garofalo, Carlo, Craig Neumann, Patricia Velotti. 2021. "Psychopathy and Aggression: The Role of Emotion Dysregulation". *Journal of Interpersonal Violence* 36: 23–24.
- Gervais, Mathew, Michelle Kline, Mara Ludmer, Rachel George, Joseph Manson. 2013. "The strategy of psychopathy: primary psychopathic traits predict defection on low-value relationships". *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*.
- Glannon, Walter. 2002. "Psychopathy and Responsibility". *Journal of applied philosophy* 14: 263–275.
- Glenn, Andrea, Ravi Iyer, Jesse Graham, J., Spassena Koleva, Jonathan Haidt. 2009. "Are all types of morality compromised in psychopathy?" *Journal of Personality Disorders* 23: 384–398.
- Glenn, Andrea, Robert Kurzban, Adrian Raine. 2011. "Evolutionary theory and psychopathy". *Aggression and Violent Behavior* 16 (5): 371–380.
- Glover, Jonathan. 2014. *Alien Landscapes? Interpreting Disordered Minds*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Govedarica, Milanko. 2021. „Aksiološka uloga emocionalnosti“. *Theoria*, 4: 37–50.
- Guerra, Roberto, Bradley White. 2017. "Psychopathy and functions of aggression in emerging adulthood: Moderation by anger rumination and gender". *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 39 (1): 35–45.
- Hare, Robert D. 2010. *Bez savesti: zastrašujući unutrašnji svet psihopata oko nas*. Beograd: Tekon Invest.
- Hare, Robert and Craig Neumann. 2008. "Psychopathy as a clinical and empirical construct". *Annual Review of Clinical Psychology* 4: 217–246.
- Hart, Stephen and Hare, Robert. 1989. "Discriminant validity of the Psychopathy Checklist in a forensic psychiatric population". *Psychological Assessment: A Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 1 (3): 211–218.
- Heinze, Peter. 2017. "Psychopathy, unconscious shame and attachment: Considering the psychodynamics of psychopathy". *Psychodynamic Practice* 23: 7–32.
- Hicks, Brin, and Christofer Patrick. 2006. "Psychopathy and negative emotionality: Analyses of suppressor effects reveal distinct relations with emotional distress, fearfulness, and anger-hostility". *Journal of Abnormal Psychology* 115 (2): 276–287.
- Howell, Elizabeth, and Sheldon Itzkowitz. 2018. "Psychopathy and Human Evil: Introduction". *Contemporary Psychoanalysis* 54: 5–16.
- Howell, Elizabeth F. 2018. "Outsiders to Love: The Psychopathic Character and Dilemma". *Contemporary Psychoanalysis* 54: 17–39.
- Jaspers, Karl. 1978. *Opšta psihopatologija*. Beograd: Prosveta.
- Jurjako, Marko, and Malatesti, Luca. 2023. "Psychopathy and criminal responsibility". *Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy*.

- Karpman, B. 1948. "The myth of the psychopathic personality". *American Journal of Psychiatry* 104: 523–534.
- Kecmanović, Dušan. 1988. *Ni normalno ni patološko*. Sarajevo: Svjetlost.
- Kecmanović, Dušan. 2008. *Psihijatrija u kritičkom ogledalu*. Beograd: Službeni glasnik.
- Kernberg, Otto F. 1984. *Severe Personality Disorders*. New Haven: Yale University.
- Kiehl, Kent. 2008. "Without Morals: The Cognitive Neuroscience of Criminal Psychopaths". Str. 119–149 u *Moral Psychology* Vol. 3, ur. Walter Sinnott-Armstrong. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Knežević, Goran, Džamonja-Ignjatović, Tamara i Đurić-Jočić, Dragana. 2004. *Petofaktorski model ličnosti*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Kohut, Heinz. 1968. "The Psychoanalytic Treatment of Narcissistic Personality Disorders: Outline of a Systematic Approach". *Problems of Psychopathology and Therapy* 23: 86–113.
- Kosson, David, Michael Vitacco, Mark Swogger. 2016a. "Emotional experiences of the psychopath." Str. 73–95 u *The clinical and forensic assessment of psychopathy*, ur. C. B. Gacono. London: Routledge/Taylor & Francis Group.
- Kosson, David, Carl Gacono, Kristen Klipfel, Robert Bodholdt. 2016b. "Understanding and assessing psychopathy: Interpersonal aspects and clinical interviewing". Str. 252–275 u *The clinical and forensic assessment of psychopathy*, ur. C. B. Gacono. London: Routledge Taylor & Francis Group.
- Larsen, Rasmus Rosenberg, Peter Koch, Jarkko Jalava, Stephanie Griffiths. 2022. "Are psychopathy assessments ethical? A view from forensic mental health". *Journal of Threat Assessment and Management* 9 (4): 260–286.
- Lee, Zina, and Randall Salekin. 2010. "Psychopathy in a noninstitutional sample: Differences in primary and secondary subtypes". *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment* 1: 153–169.
- Leedom, Liane, Anette Bass, and Linda Almas. 2013. "The problem of parental psychopathy". *Journal of Child Custody: Research, Issues, and Practices* 10 (2): 154–184.
- Lilienfeld, Scot, Latzman, Robert, Watts, Ashley, Smith, Sarah, and Dutton, Kevin. 2014. "Correlates of psychopathic personality traits in everyday life: Results from a large community survey". *Frontiers in Psychology*, 5, Article 740.
- Lindsey A. Drayton, Laurie R. Santos, and Arielle Baskin-Sommers. 2017. "Psychopaths fail to automatically take the perspective of others". *Psychological and Cognitive Sciences* 115 (13): 3302–3307.
- Lykken, David T. 1957. "A study of anxiety in the sociopathic personality". *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 55: 6–10.
- Maibom, Heidi L. 2010. "The Descent of Shame". *Philosophy and Phenomenological Research*, 80: 566–594.
- Maibom, Heidi L. 2008. "The mad, the bad, and the psychopath". *Neuroethics*, 1: 67–184.
- Maibom, Heidi L. 2018. "What Can Philosophers Learn from Psychopathy?". *European Journal of Analytic Philosophy* 14 (1): 63–78.
- Maibom, Heidi, and James Harold. 2010. "Without Taste: Psychopaths and the Appreciation of Art". *Nouvelle Revue d'Esthétique* 6: 151–163.
- Malatesti, Luca. 2009. "Moral understanding in the psychopath". *Synthesis Philosophica* 24 (2): 337–348.
- Malatesti, Luca, and McMillan, John (ur.). 2010. *Responsibility and psychopathy*. Oxford: Oxford University Press.

- Malatesti, Luca, and Čeč, Filip. 2018. "Psychopathy, Identification and Mental Time Travel". Str. 89–101 u *Free Will and Action*, ur. Filip Grgic and Davor Pečnjak. Dordrecht. <https://philpapers.org/rec/MALPIA> (pristupljeno 21. novembra 2021.)
- Marsh, Abigail, and Elise Cardinale. 2012. "Psychopathy and fear: specific impairments in judging behaviors that frighten others". *Emotion* 12: 892–898.
- Marsh, Abigail. 2013. *What can we learn about emotion by studying psychopathy?*. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2013.00181> (pristupljeno 21. novembra 2021).
- McCord, William, and Joan McCord. 1964. *The psychopath: An essay on the criminal mind*. New York: D. Van Nostrand.
- Mealey, Linda. 1995. "The sociobiology of sociopathy: An integrated evolutionary model". *Behavioral and Brain Sciences* 18 (3): 523–599.
- Meloy, Reid. 1988. *The psychopathic mind: Origins, dynamics, and treatment*. Jason Aronson.
- Meloy, Reid, and Adrew Shiva. 2007. "A psychoanalytic view of the psychopath." Str. 335–346 u *International handbook on psychopathic disorders and the law*, ur. A. R. Felthous and H. Sa. Hoboken: John Wiley & Sons Ltd.
- Mededović, Janko. 2015. *Nomološka mreža psihopatije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Miller, Joshua, Shayne Jones, Donald Lynam. 2011. "Psychopathic Traits from the Perspective of Self and Informant Reports: Is There Evidence for a Lack of Insight?" *Journal of Abnormal Psychology* 120: 758–764.
- Millon, Theodor, Seth Grossman, Carie Millon, Sarah Meagher and Rowena Ramnath. 2004. *Personality Disorders in Modern Life*. Hoboken: John Wiley & Sons Inc.
- Nadelhoffer Thomas, Sinnott-Armstrong W. 2013. "Is psychopathy a mental disease?" Str. 229–255 u *Neuroscience and legal responsibility*. Oxford: Oxford University Press.
- Nagel, Thomas. 1994. „Kako izgleda biti slepi miš?“. *Theoria* (Beograd) 2: 71–82.
- Parnas, Josef, and Gallagher, Shaun. 2015. "Phenomenology and the interpretation of psychopathological experience". Str. 65–80 u *Revisioning Psychiatry Integrating Biological, Clinical and Cultural Perspectives*, ur. L. Kirmayer. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parnas, Josef, and Zahavi, Dan. 2002. "The role of phenomenology in psychiatric diagnosis and classification." Str. 137–162 u *Psychiatric diagnosis and classification*, ur. M. Maj, W. Gaebel, J. J. López-Ibor, N. Sartorius. Hoboken: John Wiley & Sons Inc.
- Patil, Indrajeet. 2015. "Trait psychopathy and utilitarian moral judgement: The mediating role of action aversion". *Journal of Cognitive Psychology* 27 (3): 349–366.
- Patrick, Christopher J., ur. 2018. *Handbook of Psychopathy*. New York: The Guilford Press.
- Patrick, Christopher J. 2007. "Getting to the heart of psychopathy." Str. 207–252 u *Psychopathy: Theory, research, and social implications*, ur. H. F. Herve and J. C. Yuille. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Patrick, Christopher. J. 2022. "Psychopathy: Current Knowledge and Future Directions". *Annual Review of Clinical Psychology* 18: 387–415.
- Petrović, Boban i Mededović, Janko. 2012. „Alternativni pogledi na psihopatiju – od patologije do adaptivne životne strategije“. *Institut za kriminološka i sociološka istraživanja*, 1: 19–48.

- Pletti, Carolina, Lorella Lotto, Giulia Buodo, Michaela Sarlo. "It's immoral, but I'd do it! Psychopathy traits affect decision-making in sacrificial dilemmas and in everyday moral situations". *British Journal of Psychology* 108 (2): 351–368.
- Porter, Stephen, Michael Woodworth, Jeff Earle, Jeff Drugge, Douglas Boer. 2003. "Characteristics of sexual homicides committed by psychopathic and nonpsychopathic offenders". *Law and Human Behavior* 27 (5): 459–470.
- Radenović, Ljiljana. 2011. "The Roots of Empathy: A Lesson from Psychoanalysis". *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 30: 485–490.
- Raine, Adrian. 1993. *The psychopathology of crime: Criminal behavior as a clinical disorder*. Cambridge: Academic Press.
- Sartre, Jean-Paul. 1983. *Biće i ništavilo: ogled iz fenomenološke ontologije*. Beograd: Nolit.
- Schafer, Stephen. 1968. *The Victim and His Criminal: A Study in Functional Responsibility*. New York: Random House.
- Shoemaker, David. 2011. "Psychopathy, responsibility and the moral/conventional distinction". *Southern Journal of Philosophy* 49 (1): 99–124.
- Schramme, Thomas. 2014. *Being amoral: Psychopathy and moral incapacity*. Cambridge: MIT Press.
- Skeem Jennifer, Polaschek Devon L., Patrick Christopher, Lilienfeld Scot. 2011. "Psychopathic personality: bridging the gap between scientific evidence and public policy". *Psychological Science in the Public Interest* 12: 95–162.
- Solomon, Robert C. 2006. "Emotions in Phenomenology and Existentialism". Str. 291–310 u *A Companion to Phenomenology and Existentialism*, ur. Hubert L. Dreyfus and Mark A. Wrathall. Oxford: Blackwell Publishing.
- Stein, Dan J. 1996. "The Philosophy of Psychopathy". *Perspectives in Biology and Medicine* 39 (4): 569–580.
- Steiner, Hillel. 2002. „Calibrating evil“. *The Monist* 2: 183–193.
- Talbert, Matthew. (2014). "The significance of psychopathic wrongdoing" u *To appear in being moral: psychopathy and moral incapacity*. Cambridge: MIT Press. https://community.wvu.edu/~matalbert/Matthew_Talbert/Research_&_Publications_files/The_Significance_of_Psychopathic_Wrongdoing_Published_Version-libre.pdf (pristupljeno 21. novembra 2021).
- Ullrich, Simone, David Farrington, Jeremy Coid. 2008. "Psychopathic personality traits and life-success". *Personality and Individual Differences*, 44 (5): 1162–1171.
- Vassileva, Jasmin, David Kosson, Carolyn Abramowitz, Patricia Conrod. 2005. "Psychopathy versus psychopathies in classifying criminal offenders". *Legal and Criminological Psychology* 10: 27–43.
- Viding, Essi, Alice Jones, Frick Paul, Terrie Moffitt, Robert Plomin. 2008. "Heritability of antisocial behaviour at 9: do callous/unemotional traits matter?". *Developmental science*, 11: 17–22.
- Wheeler, Sarah, Angela Book, Kimberly Costello. 2009. "Psychopathic traits and perception of victim vulnerability". *Criminal Justice and Behavior* 36: 635–648.
- Widiger, Thomas, and Paul Costa. 2012. "Integrating Normal and Abnormal Personality Structure: The Five-Factor Model". *Journal of Personality* 80: 1471–1506.

- Woodworth, Maichael, and Stephen Porter. 2002. "In cold blood: Characteristics of criminal homicides as a function of psychopathy". *Journal of Abnormal Psychology* 111: 436–445.
- Yochelson, Samuel, and Samenow, Stanton. 1976/77. *The criminal personality*. New York: Jason Aronson.

Dragana Mihailović

PHENOMENOLOGY OF PSYCHOPATHY

Summary

The approach to psychopathy in this paper is from the phenomenological perspective – the character of the subjective experience of the primary type of psychopathy is explored. Bearing in mind the dimensionality of psychopathy, this approach corresponds to the prototypical or typical cases presented in the prominent studies on this phenomenon and is relevant to the basic intention of our research – questioning the thesis that there are no qualitative differences between psychopaths and non-psychopaths. Based on the basic patterns of experience, interpersonal aspects and personality functioning, the arguments presented in this paper support the claim that there are qualitative differences between psychopaths and other people. From this phenomenological-existential perspective, psychopathy is seen as a modified way of being-in-the-world *among* people, not *with them*, i.e. the existence of diminished existential possibilities due to inhibited key human capacities, which differ from those universally human in the fundamental aspects of human existence.

Keywords: psychopathy, subjective experience, intersubjectivity, emotionality, being-in-the-world